

SARI UYGUR TOPLUMUNDA ETNİK KİMLİĞİN KORUNMA ARAÇLARI: DİL EDEBİYAT VE BOZKIR HAYATI

EYÜP SARITAŞ*

ÖZET

Sarı Uygur Türkleri ana Uygur kitesinden ayrıldıktan sonra, yeni yerleştikleri yurtlarında başta Tibetliler olmak üzere Çinliler ve Moğollar ile kültürel münasebetlerde bulunmuşlar ve onlardan önemli ölçülerde etkilenmişlerdir. 19. yüzyılın son yıllarından itibaren başlayan Sarı Uygur kültürü alanındaki araştırmalar ortaya koymuştur ki yukarıda sözü edilen kültürel etkilenme sınırlı kalmış, dolayısıyla Sarı Uygurlar İslami dönemden kalma dil, edebiyat ve bozkır hayatı gibi kültürel zenginliklerini etnik kimliklerini koruma ve devam ettirme araçları olarak etkili bir biçimde kullanmayı başarmışlardır. Sarı Uygurlar, yeni yurtlarındaki komşuları olan Tibetliler, Moğollar ve Çinlilerin dil etkilerinden her ne kadar yüzyıllar boyunca etkilenseler de, kendi dillerini de mümkün olduğunca günümüze kadar yaşatmışlardır. Bu durum edebiyat alanında da geçerlidir. Sarı Uygur şair ve edebiyatçıları yazdıkları edebi ürünlerde, geleneksel inanç ve uygulamalar, göçebe hayvancılığı ve göçebe hayvancılığının hüküm sürdüğü bozkır hayatına dair temaları yoğun olarak işlemişlerdir. Biz bu kısa araştırmamızda Sarı Uygur Türklerinin dil, edebiyat ve bunlara bağlı olarak yazı sistemleri ile geleneksel yaşam tarzları olan bozkır hayatının, geleneksel etnik kimliklerinin koruması ve devam ettirilmesi bakımından nasıl kullandıklarını inceleyeceğiz.

ABSTRACT

Upon leaving the main Uyghur population behind Yugurs (or Yellow Uyghur) engaged in cultural relationships primarily with Tibetans followed by Chinese and Mongolians and they were significantly influenced by them. Researches performed in area of Yellow Uyghur' culture, beginning from the final years of 19th century have proven that the cultural influence mentioned above was limited therefore they succeeded in using them effectively as tools in preserving and maintaining their cultural wealth such as their identity and their language, which they inherited from the Islamic period, their literature and their moorland lifestyle. Despite the fact that the Yellow Uyghur was

---

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

influenced by the languages of their newly gained Tibetan, Chinese and Mongolian neighbors, their language survived to this very day. This condition remains the same for the area of literature. Yugurs poets and writers treated such themes as their traditional believes and practices, nomadic animal breeding style and moorland (nomadic) lifestyle where the nomadic animal breeding style takes place in detail in their work. We, in this brief research of ours, shall examine how Yellow Uyghur Turks utilized their language, literature and their texting systems and traditional lifestyle in connection, to preserve and maintain their traditional ethic identities.

Çin'in Gansu eyaletinin Zhangye iline başlı Sunan ilçesi ve civarı ile sözü edilen eyaletin Jiuquan şehrinin Huangnipu kasabasında yaşamlarını sürdüren Sarı Uygurlar, Çin'in en az nüfusa sahip 20 azınlık milletinden birisini oluşturmaktadır. Uygur, Kazak, Kırgız ve Salar gibi diğer Türk asıllı topluluklardan coğrafi olarak uzak yerlerde yaşamaları, oldukça eski bir dönemde İslam dününden çıkıp Lamaizm dinine inanmaları, çok zengin bir sözlü edebiyata sahip olmaları ve evlenme, ölü gömme gibi geleneksel uygulamalarını büyük oranda koruyabilmiş olmaları nedeniyle pek çok ülkenin araştırmacıları Sarı Uygur kültürünün araştırılmasına büyük ilgi göstermektedirler. Bu ilginin günümüze kadar azalmamasının sebebini, Sarı Uygurların etnik kimliklerini koruma ve devam ettirme konusundaki kararlılıklarıdır.

Etnik kimliğin inşasında dil en önemli unsur durumundadır. Öyle ki dil sadece kişi ölçüsünde değil, etnik bir topluluk ölçüsünde de duydu e düşüncelerin ifade edilmesinde ve yayılmasında en e etkin araç durumundadır. Tarihi dönemlerden itibaren dillerini konuşma geliştir ve sahip çıkan milletler kültürel kimliklerinin temel taşı olan dillerini yaşatma ve geliştirme noktasında son derece başarılı olmuşlardır. Günümüzde Sarı Uygur Türkleri günlük hayatta iletişimde mümkün merteye kendi dillerini kullanmaktadırlar. Şüphesiz onların iletişimde Sarı Uygurcaı kullanmaları kendi aralarında gerçekleştirdikleri iletişimde geçerlidir. Resmi ortamlarda Çinliler ve Tibetlilerle ülkenin ortak dili olan Çince ile iletişimlerini sağlamaktadırlar. Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde onların kültürel hayatlarını incelemek üzere yaptığımız alan araştırmaları sırasında, gerek eğitim düzeyi düşük ve gerekse yüksek eğitilmiş Sarı Uygurların Çinceyi konuşurken, kendi dillerinin etkilerini taşıdığını fark ettik. Bu da bize göstermektedir ki, onlar günlük yaşamlarının büyük bir kısmında kendi anadillerini kullanmayı tercih etmektedirler.

Diğer taraftan Sarı Uygurların eğitimin her aşamasında Çinceyi kullanmalarına rağmen dillerini büyük bir kararlılıkla korumayı başarmaları ve özellikle modern dönemlerde zengin bir edebiyat alanı yaratabilmeleri,

oları dillerini ve edebiyatlarını etnik kimliğin korunması konusunda çok büyük bir başarı sağladıklarının kanıtıdır, zira ana dilleri dışında eğitim görmelerine rağmen dillerini canlı tutmaları ve bu dille zengin bir edebiyat ortaya koymaları bu konuda bize açık bir fikir vermektedir.

Sarı Uygurların etik kimliklerinin korunmasında üçüncü büyük dayanaklarını ise bozkır hayatı oluşturmaktadır. Sunan ilçesinin etrafını uçsuz bucaksız bir şekilde uzanan bozkırlarda göçebe hayatı süren Sarı Uygurlar bu yaşam tarzını, globalizmin yıkıcı etkilerine rağmen tüm güçleriyle devam ettirme gayreti içindedirler. Orta ve ileri yaşa mensup Sarı Uygurlar atalarından gördükleriyle sürdürmeye çalıştıkları bu yaşam tarzına genç nesil pek fazla ilgi duymamaktadırlar. Sarı Uygur gençleri göçebeliği sürdürme konusunda daha fazla hassasiyet göstermedikleri takdirde, Sarı Uygurların etnik kimliklerinin büyük bir dayanağı ortadan kalkma tehlikesi vardır. Aşağıda Sarı Uygur Türklerinin dil, edebiyat ve bozkır hayatını etkili bir şekilde nasıl kullandıklarını ortaya koymaya çalışacağız.

A. DİL

Sarı Uygurların, Moğol kabilelerinin birbirleriyle karışmasından dolayı, konuştukları diller arasında büyük farklılıklar doğmuştur. Buna bir de Çin'de yaşadıkları için etraflarındaki çok sayıda Çinliler ve onların dillerinin etkilerini de unutmamak gerekir. Sarı Uygurlar Budizm dinine girdikten sonra Sarı Uygurların dillerine çok sayıda Sanskritçe, Tibetçe ve Moğolca sözcükler girmiştir.¹

Dil özellikleri açısından Türk dili için önem taşıyan Sarı Uygurcanın Türk lehçeleri arasındaki yeri hakkında çeşitli görüşler vardır. Sarı Uygurca ilk olarak A. Samoyloviç'in tasnifinde yer alır. Samoyloviç, Sarı Uygurca'yı II. D grubu (kuzeydoğunun) –z bölümüne koymuştur. Bogoroditskiy, Sarı Uygurca'yı Kaşgar şivesi içerisinde; Rasanen Kuzeydoğu grubunun –z bölümünde; N. A. Baskakov, Doğu Hun dilinin Hakas grubunda; son olarak Talat Tekin ise V. Azak grubunda Hakasça ile birlikte değerlendirmiştir. Söz konusu tasniflerin dışında Philologiae Turciae Fundamenta I (PhTF)'de Sarı Uygur ve Salarların dilleri ile birlikte ele alınır ve yeni Uygurcayla ilgili görülür. S. E. Malov'a göre ise Sarı Uygurca, eski Türkçenin özelliklerini korumuş "Eski Türkçe"dir.²

Sarı Uygurlar başlıca üç dil konuşmaktadırlar. Bunlardan birincisi Yaohuer (尧呼尔) adı da verilen Altay Dilleri grubundan Türk dillerine

¹E. N. Tenishev, "Tujue Yuyan Yanjiu Daolun (Türk Dili Araştırmaları Rehberi)", Rusça'dan Çince'ye Tercüme Eden: Chen Peng, Çin Sosyal Bilimler Akademisi Yayınevi, Pekin 1981, 545.

²Zeki Kaymaz, "Sarı Uygurca Araştırmalarına Genel Bir Bakış", Prof.Dr. Fikret Türkmen Armağanı, Kanyılmaz Matbaası, İzmir 2005, s. 451.

mensup Batı Sarı Uygurcadır. Adından anlaşılacağı, üzere Sarı Uygurların yoğun olarak yaşadıkları Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi'nin batı kesiminde konuşulmaktadır. Sarı Uygurların dillerinde eski Göktürk dilinden kalma pek çok sözcük muhafaza edilmiştir.

Konuştıkları ikinci dil ise Doğu Sarı Uygur dilidir ve buna Engeer (恩格尔) adı da verilir. Altay dillerinden Moğol dil ailesi dahil bir dildir. Doğu Sarı Uygur dili ile Çin'de yaşayan Dongxiang dili, Baoan dili ve Tujia dili ile Moğolca'ya çok yakındır. Sunan ilçesinin doğu kesiminde Sarı Uygurlar tarafından konuşulmaktadır. Doğu Sarı Uygurca'da çok sayıda klasik ödünç Moğolca sözcüklerin varlığı bilinmektedir. Onların konuştıkları üncü dil ise Çince'dir. Gansu eyaletinin Sunan ilçesi ile Jiuquan şehri ile Sunan ilçesinin Minghua nahiyesinde yaşayanlar Sarı Uygurlar sadece Çince konuşmaktadırlar.³

Sunan ilçesinin Dahe kasabasına bağlı olan Dongling, Guanghua, Songlingnan, Xiling ve Shuiguan köylerinde Batı Sarı Uygurcası konuşulur. Bu yöre halkının bir kısmı Batı ve Doğu Sarı Uygurcasını her ikisini de konuşur.⁴

Batı Sarı Uygur dilini kullanan başlıca sülaleler başlıca Yağlakar, Helange gibi 8 sülale olup Sunan ilçesinin batı kesimi, Minghua ve Dahua kasabası ve Huangcheng nahiyesi'nin bir bölümünde yaşamaktadır. Doğu Sarı Uygur dili kullanan sülaleler de 8 sülaleden oluşur ve Damu, Luoer, Yangge, Dongba ve Dört At sülalesidir ve adı geçen işlenin doğu kesimi ile Kangle kasabası ve Huangcheng nahiyesinde otururlar. Diğer taraftan Jiuquan ilçesinin Huangnibao Sarı Uygur kasabası'nda yaşayan Sarı Uygurlar ise Çince konuşmaktadırlar⁵

Batı Sarı Uygur dilinde çok sayıda Çince ödünç sözcükler bulunmaktadır. Bunların yanında sayısı sınırlı da olsa Tibetçe sözcükler yer almaktadır. Her ne kadar Batı Sarı Uygur şivesi Çince ve Tibetçe dillerinden pek çok ödünç sözcükler ve gramatik yapılar almış olsa da, Türk dilinin en eski özelliklerini korumayı devam ettirmiştir.⁶

³ Wang Wenguang, "Zhongguo Gudai de Minzu Shibie (Eski Çin Milletleri Hakkında Bilgiler)", Yunnan Üniversitesi Basımevi, Kunming 1999, s. 223.

⁴ Dahe Qu Zhi (Dage Bölgesi Kayıtları), Sunan Yuguzu Zızhixian Dahe Qu Zhi Bianweihui (Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Dahe Bölgesi Kayıtları Yazım Komisyonu), Ed: Quan Youjun, Zhangye 2008, s. 45.

⁵ "Yugu Zu Jian Shi (Sarı Uygurların Kısa Tarihi)", Yazma Ekibi, Minzu Yayınevi, Pekin 2008, s. 10.

⁶ Litip Tohti, "Aertai Yuyanxue Daolun (Altay Dilleri Rehberi)", Shanxi Eğitim Yayınevi, Taiyuan 2004, s. 59.

Batı Sarı Uygur dili eski Uygur dilinin sayı saymadaki özelliklerini muhafaza etmiştir. Örneğin, onlar 12'den 10'a kadar olan sayıyı bugünkü Uygurlar gibi sayarlar. 11'den itibaren farklılık başlar. 11, 12, 13...19'a kadar olan sayıları bir yirmi, iki yirmi, üç yirmidokuz yirmi diye sayarlar. 20'ye iki on derler. 21, 22. 23...29'u bir otuz, üç otuzdokuz otuz diye sayarlar. 30'a üç on derler. Sayılar bu şekilde sayılır. 100'e yüz derler, 10000'e bir tümen, onbin ya da bir ayak derler.

Aynı şiveyi konuşmayan Sarı Uygurlar iletişimde Çince'yi kullanmaktadırlar. İster Doğu Sarı Uygurcası olsun ister batı Sarı Uygurcası, her iki çive de çok sD ahe ile Huangcheng bölgelerinde yaşayan Sarı Uygurların her iki Sarı Uygur şivesini de konuşabildiklerini keşfetmişlerdir. Bundan başka Huangcheng bölgesinde yerleşik az sayıdaki Sarı Uygur Tibetçe konuşmaktadırlar.⁷

Ming Cheng Hua saltanat yıllarında (1465-1487) Sarı Uygurlar doğu yönüne göç etmelerinden sonra Çinlilerle yakın ilişkilere girmişler ve bunun sonucunda özellikle Sarı Uygurların sözcük hazinesinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Uygur yazılı belgelerinde Ganzhou Uygurlarının yaşadıkları bölgede ortaya çıkarılan materyallerde Çince'den Uygur diline giren Çince sözcüklerin sayısının oldukça az olduğu gözlenmektedir. Onların doğu yönüne göç etmelerinden sonraki 100 yıllık bir zaman diliminden sonra Uygur diline giren Çince sözcüklerin sayısını büyük oranda arttığı ortaya çıkmaktadır.⁸

1909-1911 ile 1913-1915 yılları arasında iki kez Sarı Uygurların bölgesine giderek araştırmalar yapan Malov, 40 yıl sonra 1957 yılında araştırma sonuçlarını "Sarı Uygurların Dili, Dil-Gramer" adıyla yayımlamıştır. Malov bu kitabında 100'den fazla Çince sözcük de derlemiştir. Bu sözcüklerin büyük bölümü Ming ve Qing Hanedanları dönemine aittir.⁹

Malov'un vefatından sonra basılan iki çalışma daha vardır ki, bunlar "Xinjiang'ın Uygur Lehçesi" (1961) ve "Sarı Uygur Lehçesi: Metinler ve Çeviriler"dir (1967). Bu çalışmalar sayesinde ilim dünyası, daha önceleri çok az araştırılan ve Türkoloji ilminde hakkında hemen hemen hiç bilgi olmayan Türk lehçelerini kazanmıştır. Malov tarafından gerçekleştirilen lengüistik olguların ön incelemesi, dünyadan kopuk Çin'in kuzeybatı bölgesinde yaşayan Türk halklarının lehçelerinin ne kadar zor ve ince yapıya sahip olduğunu belli etmiştir. Böylece dil temsilcilerinin çok uzak ilişkilerinden

⁷ Lei Jinrui-Chen Jinsheng, "Xibei Minzu Wenhua (Kuzeybatı Milletleri Kültür Tarihi)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2010, s. 90.

⁸ Chen Zongzhen, "Xibu Yuguyu Zhong de Zaoqi Hanyu Jieci (Batu Yugurca'ya Erken Dönemde Çince'den Gelen Özdünc Sözcükler)", Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002, s. 262.

⁹ Chen Zongzhen, a. g. m. s. 262-263.

kaynaklanan çağdaş Türk dillerinin karışık tabiatı hakkındaki varsayım ispatlanmasıdır. Malov'un bir dizi merkezi Asya bölgesinin Türk dillerine ait araştırmaları, Türkoloji ilmine sağladığı en önemli katkılardan biridir.¹⁰

Malov, Sarı Uygurların arasında bir yıldan fazla kalmıştır. Onların Türk kısmından (Sarı Uygurlardan) zengin bir lengüistik ve folklor kaynakları toplamayı başarmıştır. Onun Sarı Uygurların arasında uzun bir dönem bulunması, Malov'un Sarı Uygurca'yı iyi tanımasına imkan sağlamıştır. Halk arasında bugünlere kadar, bu büyük bilim adamına olan sevgi ve saygı yaşamaktadır. Sarı Uygurların dilleri arasında Malov aynı isimli (Sarı Uygurların Dili) iki kitap yazmıştır. Bu iki kitabın birisi- sözlük ve pek büyük olmayan gramer kitabı, diğeri ise çevirileriyle akademik transkripsiyonda metinler takımıdır. 213 notun 32'si ünsüzlerin özelliklerini yansıtan metinler içermektedir. Aynı metinlerin tüm ünsüzlerinin özelliklerini koruyarak yelle yazılan Latin transkripsiyonu da mevcuttur. Bu el yazmasının ilmi değerinin ne kadar büyük olduğu bellidir.

Sarı Uygur dilinin ilk araştırmacısı olan Malov, bu dilin özelliklerini açıkça belirtmiştir. Örneğin -z'nin isimlerin ortasında ve fiillerin sonunda gelmesi, nefesli güçlü ve zayıf kapanmalılar ile afrikatlar sisteminin 11'den 29 rakamına kadar eski sayı sisteminin olması, isimlerin ikili çekimi ve fiillerin gayri şahsi çekiminin olmasıdır.

Malov Sarı Uygurca'nın araştırması neticesinde, aşağıda belirtilen sonuca ulaşmıştır: "Sarı Uygurca'yı Uygur dili olarak kabul etmek zordur, çünkü biz hem konuşma dilini hem de yazılı (yaygın olan Budist edebiyatının dili olan) dilini biliriz. Bu ise, ya eski zamanlarda Kırgızcalaşan her hangi bir Uygur dili ya da bambaşka bir dildir." Diğer bir ifade ile bu Türk sisteminin bağımsız bir dilidir ve bu sonuç şüphesizdir.¹¹

Batı Sarı Uygurca ile Doğu Sarı Uygurcanın birbirinden farklı özellikleri vardır. 19. yüzyıldan bu yana Türkologların bu döneme ait materyaller ışığında Türk şivelerini 13'den fazla Türk şivesini incelemişlerdir. Örneğin Malov, ses değişimlerinin tarihi özellikleri ile ödünç sözcüklerin sayısına göre Türkçe ile Yenisey Yazıtları'nda kullanılan Uygurca'yı mukayese etmiş ve bu konuda şöyle bir tasnif yapmıştır.

En Eski Türk Dili

Eski Türk Dili

Yeni Türk Dili

¹⁰ İ. V. Kormuşin-D. M. Nasilov," S. E. Malov'un Hayatı ve İlmi Çalışmalarına Dair", Çev: Asel Tacibayeva, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, No 11-1, s. 229.

¹¹ E. N. Tenishev, "Çağdaş Türk Dillerinin Araştırmacısı S. E. Malov", Çev: Asel, Tacibaeva, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2004, No 11-1, s. 235.

En Yeni Türk Dili

Batı Sarı Uygur dili, Orhun-Yenisey belgelerinde kullanılan dil ile Uygurca belgelerde kullanılan daha eski dil olan en eski Türk diline dahildir. Batı Sarı Uygur dili, bir tür eski Türk dilidir ve günümüze kadar eski Türkçe ve Uygurca sözcüleri muhafaza etmiştir.

Doğu Sarı Uygur dili ise oldukça fazla sayıda Moğolca sözcük içermektedir. Özellikle –h sesinin bulunduğu pek çok sözcük vardır. Doğu Sarı Uygurcası 13-14. yüzyıl Moğolcasına daha yakındır ve çağdaş Moğolca ile aralarında farklar bulunmaktadır.¹²

Yukarıda da belirtildiği üzere, Sarı Uygurların iki dil tür kullandığı fikri, tüm bilim bazı adamları tarafından kabul görmemektedir. Bazı Türkologlar günümüzde Doğu Sarı Uygur dilini konuşan Sarı Uygurlar, daha önceleri Batı Sarı Uygurca'yı kullanırlardı, bu grup Sarı Uygurlar tarihte uzun süre Moğollar ile birlikte yaşamaları sebebiyle dilleri yavaş yavaş Moğolcaya yönelmiş ve bu dili konuşmaya başlamışlar, bu suretle adeta Moğollaşmışlardır. Bir grup bilim adamı ise batı ve Doğu Sarı Uygurca'nın özelliklerine göre, ortak dil materyaller analiz edildiğinde tarihte Moğolca konuşan bir grup Moğol kabileleri, uzun süre Sarı Uygurların ataları Sarı Uygurlarla birlikte yaşamaları nedeniyle dillerini yavaş yavaş Sarı Uygurca'ya çevirmişlerdir. Bizim fikrimize göre kendi dilleri Sarı Uygurca, Moğolca, Çince ya da Tibetçe olsun, onlar birbirinden burada sayılan farklı dilleri konuşsalar da önemli olan kendileri Sarı Uygur diye ifade etmeleridir.

Sunan ilçesi ve çevresinde yaşayan Sarı Uygurlardan yaklaşık olarak 250 km uzaklıktaki Jiuquan şehri ve çevresinde yerleşik olan Sarı Uygurlar arasında kendi dilini konuşabilen Sarı Uygurların sayısı yok denecek kadar azdır. 2001 yılının Ağustos ayında sözü edilen şehre bağlı Huangnipu adlı kasabada yaşayan Sarı Uygurlar arasında yaptığımız araştırmalar sırasında, onların tamamına yakın bir kısmının kendi dillerinden uzaklaşarak Çince konuştuklarını tespit ettik. Jiuquan ve çevresinde yaşayan Sarı Uygurların tamamen Çince konuşmaya yönelmelerinin sebebinin bu bölgede dağınık olarak yaşamaları, nüfuslarının az olması ve diğer Türk toplulukları ile herhangi bir kültürel bağlarının olmaması gösterilebilir. Huangnipu Sarı Uygur Otonom Kasabası'nın Çinli öğretmeni Bayan Ge Xiaohong, uzun süredir adı geçen ilçede görev yaptığını, kasaba halkını oluşturan Sarı Uygurların büyük bir kısmını tanıdığını ve Sarı Uygur dili konuşan sadece bir ya da iki kişiyi tanıdığını ifade etmiştir. Ayrıca sözü edilen bayan öğretmen ve bazı Sarı Uygur aydınları, bu yörede Çinli ile evlenen sarı Uygurların sayısının çok fazla olduklarını ve kendi kabilelerinin tam olarak ne zaman Çince konuşmaya başladıkları konusunda herhangi bir fikirlerinin olmadığını beyan etmişlerdir.

---

¹² Yugu Zu Jian Shi, a. g. e. s. 11

B. YAZI

Sarı Uygurların ataları Ganzhou Uygurları Uygur yazısını kullandıkları bilinmektedir. Bu yazılarla yazılmış çok sayıda el yazması materyaller arkeologlar tarafından bilim dünyasına kazanılmıştır. Uygurlar bu yazılarını 1028 yılın kadar kullanmışlardır Tangutlar 1037 yılında Uygurların yaşadıkları Hexi Koridoru'nu işgal edip hâkimiyet altına almalarını takip eden yıllarda kendi yazılarını oluşturmuşlar. Uygurlar yazılarını Tangutlar döneminde de kullanmakla kalmamışlar, Moğol Hanlığı zamanında Uygur yazısı bu millet tarafından kullanılmıştır. 1204 yılında Cengiz Han bu yazıyı Moğol dilinin yazısında kullanılmasına karar vermiştir. İşte 1204-1269 yılları arasında, yarım yüzyıldan fazla bir süre, diğer bir deyişle Yuan döneminden sonraya kadar Uygur tarzındaki Moğol yazısı daha sonra Mançu yazısına da temel oluşturarak devam etmiştir.

Yuan Hanedanı'nın son yıllarına kadar yazı kullanmaya devam etmişlerdir. Fakat Rahile Davut ile Komuna Canbuz tarafından kaleme alınan bir makalede tarihi kaynaklarda Sarı Uygurların Yuan döneminin sonuna kadar yazı kullandıklarının kaydedildiğini, ancak sonraki göç ve yer değiştirmeler nedeniyle yazılarının unutulduğunu ileri sürmektedir.¹³ Adı geçen iki yazarın bu fikrinde bazı tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Her şeyden önce Yuan döneminde Sarı Uygurlara “Yuğur” adı değil, Saliweier (撒利畏儿), Saliweiwu (萨利畏吾), 萨 Shalaweiguoer (沙拉卫郭尔), Xilaweiwuer (锡拉畏吾尔), Saliweiwu (駸里畏吾) gibi isimler verilmiştir. Ayrıca yazarlar hangi tarih kaynakları olduğunu açık olarak belirtmemekte ve Sarı Uygurların kullandıkları yazının nasıl olduğu konusunda hiç bir somut bilgi vermemektedir.

Yukarıdan Yuan hanedanının son yıllarına kadar yazı kullanmaya devam ettiklerini belirtmiştik. Örneğin 20. yüzyılın başında Gansu eyaletinin Jiuquan yakınlarında Uygur harfleriyle yazılmış Altun Yaruk'un 1687 yılında yazılmış olması da bu yazının oldukça uzun bir süre kullanmış olmaları bu fikri kanıtlamaktadır. Çince'den Uygurca'ya tercüme edilmiş olan bu önemli yazma eserin yazılmasından 200 yıl önce Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi'nde yaşayan Uygurları tamamen Müslüman olmuş durumda idiler. Buna dayanarak Fransız bilim adamı Chavannes Altun Yaruk'un Sarı Uygurlara ait olduğu görüşündedir. Her ne kadar Chavannes'in bu fikrinin temeli olsa da, biz de Çinli araştırmacı Chen Zongzhen gibi, bu tarihi yazma eserin Müslüman Uygurlara ait olamayacağı fikrindeyiz,¹⁴ Budizm'e uzun

¹³ Rahile Davut-Komuna Canbuz, “Yuğur (Sarı Uygurlar) Üzerine Notlar”, Uygurca'dan Türkçe'ye Aktaran: Alimcan Inayet, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 5, Bahar 1998, s. 466.

¹⁴ Chen Zongzhen, “Xibu Yuguyu Zhong de Zaoqi Hanyu Jieci (Batı Sarı Uygurca'da Erken Dönem Çince Ödünç Sözcükler)”, Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi,

yıllardır inanan Sarı Uygurlara ait olma ihtimali çok yüksektir. Ayrıca Sarı Uygurların böyle bir eser yazması da bize en azından Qing hanedanının ilk yıllarında hala dini çevrelerde Uygur yazısını kullandıklarını da göstermektedir.

Uygurlar tarihte üç kez göç yapmak zorunda kaldıkları için yazılarını devam ettirme imkanı bulamamışlardır. Günümüzde Sarı Uygurlar kendi dillerini konuşmakta fakat kendilerine ait yazıları olmaması sebebiyle genellikle Çin yazısını kullanırlar, fakat din eğitiminde Tibet dili ve yazısını kullanmaktadırlar.¹⁵

Uygur yazısının komşu bazı millerlere de etki bıraktığı belirtilmelidir. Mesela Kitan yazısı Uygur yazısından esinlenmiştir.

Fakat özellikle Çin devleti kurulmadan önce aileler çocuklarının dini eğitim almaları için Budist tapınaklarına gönderdiklerinde, buradaki eğitimlerini Tibet yazısı ile yapmışlardır. Elbette Çin devleti kurulduktan sonra eğitim yapmak üzere Tibet'e giden Sarı Uygurların sayısı bıçakla kesilir gibi azalmamış, zamanla Sarı Uygurlar arasında Tibetçe öğrenme rağbeti azalmıştır.

Dini inanış bakımından tamamen Tibetlilerin etkilerini taşıyan Sarı Uygurlar tapınaklarında ibadetlerini ezberledikleri Tibetçe dualarla yapmaktalar, okudukları Tibetçe duanın anlamını bilmediklerini ifade etmektedirler. 1958 yılında Çin'de ibadet yerlerini tahrip edilmesi ve din görevlilerinin tutuklanması nedeniyle Tibet yazısı ile yazılmış duaları bilen rahiplerin azaldığını, bilen din adamlarının da zamanla bu dünyadan ayrılmalarından sonra yetişmiş din adamı bulma sorunu baş göstermiştir. Açılma politikasının etkisiyle eski döneme göre daha da özgür olan Sarı Uygurlar arasında Tibet din okullarında eğitim alanlar Tibet yazısını akıcı bir şekilde okuyup yazabilmektedirler.

Günümüzde Çin'in sadece Gansu eyaleti sınırları içinde kalan Sunan ilçesi ve çevresi ile Jiuquan ili ve yakınlarında yerleşik olan Sarı Uygurların tamamı Çin yazısı kullanmaktadırlar. Sarı Uygurların günümüzde yazı dilinde sadece Çin karakterlerini kullanmaları onların eskiden bu yana yazıları olmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim 1957 yılında Sarı Uygur toplumunun tarihini araştıran bir ekip şimdi Dahe adını taşıyan fakat söz konu yıllarda Jingyao kasabasında araştırmalar yaptıkları sırada Anti Jingzengjia adlı Doğu Sarı Uygurcası konuşan biri ile karşılaşmışlardır. Bu kaynak kişi araştırma ekibine "Atalarımızın bize söylediğine göre Sajiabanzhıda zamanında biz kendimize bir alfabe oluşturmuşuz, fakat bu alfabe nin

---

Lanzhou 2002, s. 256.

¹⁵ Wang Yuanxin, "Lun Yugu Zu de Yuyan Taidu (Sarı Uygurların Dil İle İlgili Tepkilerine Dair)", Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002, s. 291.

kullanımı devam ettirilememiştir. Bunun sebebi ise alfabenin oluşturulması tam olarak tamamlanmamış olmasıdır. Bir grup insanların iddialarına göre ise her ne kadar yeni bir alfabe belirlenmiş olsa da kullanıma açılmamıştır”.

Anti Jingzengjia'nın söylediklerinin gerçeklik payı bulunmaktadır. Zira Yuan hanedanı zamanında Kubilay Han Tibet ve Sanskrit alfibesini temel alarak Moğol alfibesini oluşturmuştur. Fakat bu alfabe, bitişik olarak yazılan Moğol diline uygun gelmediği için Yuan hanedanı sona ermeden unutulmuştur. Sarı Uygur Budist din adamları ve halkı yukarıda sözü edilen alfabenin Sarı Uygurlara ait olduğu görüşündendir.¹⁶ Diğer taraftan Yuan hanedanı zamanından önceki dönemlerden itibaren Moğol yazısının eski Uygur yazısından esinlendiği bilim alemi tarafından kabul edilmektedir. Dolayısıyla Kubilay Han zamanında yukarıda sözü edilen alfabenin Sarı Uygurlara ait olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur.

C. EDEBİYAT

Aşağıda da kısaca değinileceği üzere, çağdaş Sarı Uygurların kendilerine ait yazılarının olmaması nedeniyle, Sarı Uygurların yazılı edebiyatından değil, ancak sözlü edebiyatından söz etmek zorunludur. Zira bilindiği üzere edebiyatın etkili olarak gelecek kuşaklara en etkili bir biçimde ulaştırılmasını sağlayan o milletin yazısıdır. Sarı Uygur edebiyatı dendiğinde daha çok halk edebiyatı anlaşılmaktadır. Onların yazılarının olmaması, zengin bir sözlü edebiyat geleneğinin gelişmesine olanak sağlamıştır.

Çin'de Sarı Uygur edebiyatı alanındaki araştırmalar 1950'li yıllarda derlenmeye başlanmıştır. 1957 yılında Çin Bilimler Akademisi Milletler Araştırmaları Enstitüsü, Merkezi Milletler Üniversitesi ortaklaşa oluşturulan dil derleme, araştırma 6. Grubu ile Gansu eyaleti azınlıkların sosyal tarihi durumunu araştırma grubunun iş birliğinde Sarı Uygur bölgesinde çok yönlü bir araştırma yapılmıştır. Bu gruplar halk edebiyatı ürünlerini de derlemiştir. Qiao Huaixin, Ye Feng Sarı Uygur halk masallarından Mula'yı, Zhao Yanji Mergenin Kartalı Düşürme'sini, Wei Quanming Düşmanın Mücevheri Çalması başlıklı masalları o malzemeler esasında yayımlamışlardır.

1960'lı yıllarda yine bir kısım bilim adamı halk sanatçılarıyla beraber Sarı Uygur folkloru üzerinde araştırma yapmıştır. Bu devirde derlenen halk edebiyatı ürünleri özellikle halk şarkılarının metinleri seçilerek Gansu Gazetesi, Milletler Birliği, Halk Edebiyatı, Çin Gençlik Gazetesi gibi gazete ve dergilerde yayımlanmıştır.¹⁷

¹⁶ Sarı Uygur Yazısı, Çin Gansu Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Sarı Uygur Kültürü Araştırma Ofisi, Yaoaoer Wenhua (Sarı Uygur Kültürü), 2007 Sayı 1, s. 19.

¹⁷ Abdülhekim Mehmet, “Sarı Uygur Halk Edebiyatı Üzerine Çin'de Yapılan Araştırmalar”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Güz 2002, s. 368.

Tibet asıllı Sunan Sanat Grubu'nda görevli Seyrang Dancen, Sarı Uygur halk masalları, destanları ve türkülerini derleme ve yayımlama işinde gayret göstermiştir. Onun yıllardır derlediği ürünler, Sarı Uygur Türküleri adıyla kitap halinde 1984 yılında yayımlanmıştır. Altın, Gümüş Kızlar İle Ağaç Kız, Gong Erjian ve Yang Kesa” başlıklı halk masalları kitapta yer alan eserler içindeki en önemlilerindendir. Batı yurdundan gelmiştir Sarı Uygurlar başlıklı halk destanı Seyrang Dancen'in derlediği ve neşre hazırladığı en büyük eserdir. Bu kitap 1982 yılında Çin'de ülke çapında 2. lik ödülü almaya hak kazanmıştır. Onun 1986'da “Sihirli Tulum” adlı Sarı Uygur Edebiyatı tarihi başlıklı bilimsel çalışmaları da bulunmaktadır.¹⁸

1987 yılında üç ekibin oluşturulmasıyla başlatılmıştır. Bu ekiplerden birisi halk hikayelerini, ikincisi halk şarkılarını, diğer ekip ise efsaneleri derleyip kayda geçirmek üzere çalışmalara başlamış ve 1990 yılında bu alanda ilk geniş kapsamlı eser yayımlanmıştır.¹⁹

a. Hikayeler

Efsane ve şarkılar gibi Sarı Uygurların hikayeleri de çok zengin bir içeriğe sahiptir. Her ne kadar nesir şeklinde yazılmış olan Sarı Uygur hikayeciliğinin tarihi çok eski bir geçmişe sahip olmasa da, her Sarı Uygur hikayesinde onların karakteristik yaşam tarzlarının izlerine rastlamak mümkündür. Sarı Uygur hikayelerinin vazgeçilmez temaları arasında göçebelik ve hayvancılıktır. Bu nedenle en yaygın olan hikaye türü ise Hayat Hikayesi denilen türdür. Örneğin “Gong Erjian He Yang Kesa” adlı hayat hikayede Yang Kesa adlı hikaye kahramanının hayvan otlattığından ve koyun sürüsünün kalabalığından bahsedilmektedir.²⁰

b. Efsaneler

Efsaneler Sarı Uygur edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Hatta denilebilir ki, Sarı Uygur edebiyatının önemli bir kaynağını efsaneler oluşturmaktadır. Öyle ki, Sarı Uygurların kendilerine özgü çok sayıda efsane derlenip kayıt altına alınmalarından sonra bu konuda ne kadar değerli ve zengin bir birikime sahip oldukları daha net bir şekilde anlaşılmıştır. Her ne kadar Sarı Uygurların kendilerine özgü yazı sistemi olmasa da kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarıla gelen efsaneler sonraki dönemlerde yazıya geçirilmiş ve

¹⁸ Abdülhekim Mehmet, “Sarı Uygur Halk Edebiyatı Üzerine, a. g. m. s. 268-169.

¹⁹ Zhu Weiguo-Yang Wanshou, “Yugu Zu Minjian Wenxue Gushi, Souji Zhengli Ji Yanjiu Zongshu (Sarı Uygur Halk Edebiyatı Alanında (Hikayeler) Külliyatı, Derlemeleri ve Araştırmaları Hakkında Bir Değerlendirme)”, Hexi Xueyuan Xuebao (Hexi Enstitüsü Dergisi), 2004, Sayı 3, s. 32.

²⁰ Ma Xueliang-Liang Tingwang-Zhang Gongjin, “Zhongguo Shaoshu Minzu Wenxue Shi (Çin Azınlık Milletleri Edebiyat Tarihi)”, Merkezi Milletler Üniversitesi Basımevi, Pekin 1992, s. 282-283.

böylece bu Türk topluluğunun edebi ve sözlü kültürel yadigarlarının en azından bazıları kaybolmaktan kurtarılmıştır. Sarı Uygur efsaneleri içerik olarak çok zengin olup bu topluluğun dil özellikleri, alışkanlıkları ve sosyal yaşamlarında önemli yer işgal eden bazı geleneksel uygulamalar hakkında da bize hazine değerinde malzeme sunmaktadır.

Sarı Uygurların nesir ve nazım türünde olmak üzere iki türlü efsaneleri vardır. Her iki tür efsane de oldukça uzun süre sonra yazıya geçirilmişlerdir. Bunlar her ne kadar yeni olsalar da Sarı Uygurlar arasında oldukça yaygındır. Sarı Uygur efsanelerinin büyük bir kısmında, Sarı Uygurların yaşadıkları bölgede oldukça büyük bir öneme sahip olan dağlar ve yerleşim yerlerine ilişkin önemli bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, Sarı Uygurlar arasında yaygınca bilinen Molla adlı bir efsanede

“Çok uzun zaman önce Sarı Uygurlar sığırları, koyunları ve develeri ile birlikte Gobi Çölü’nü ve çamur ve bataklık bir yeri sulak ve otlak yerleri geçtikten sonra uzak Doğu Türkistan’dan Gansu’daki Qilian Dağları’nın yamaçlarına ulaşmış. Qilian Dağları’nın yamaçlarındaki çiftlikler verimli, göçebeler de sağlıklı cesur insanlarmış. Fakat bu dağın alt kısmında büyük bir buz mağarası, bu mağaranın içinde de bir su yarattığı yaşarmış. Bu yaratık sık sık fesat çıkarır, otlar için büyük afetlere neden olurmuş” şeklinde kayıtlar mevcuttur. Qilian Dağları, Sarı Uygurların günümüzde yaşadıkları Gansu bölgesinde yer alan Sunan ilçesi yakınlarına gelip yerleştikleri bölgede bulunmasından dolayı, pek çok Sarı Uygur efsane, hikaye ve masallarında sıkça bahsi geçen kutsal denebilecek derecede bir değere sahiptir.

Sarı Uygur efsaneleri arasında en yaygın olanları arasında ilk bahsedilmesi gereken, Uygurların “Batı Tarafından Geldi Yugurlar” adını taşımaktadır. Biz her ne kadar Sarı Uygurların sözlü edebiyat türleri içinde önemli bir yeri olan ürünleri efsane olarak nitelese de, bazı Uygur araştırmacıları bunları destan olarak adlandırmaktadır. 1989 yılında Sarı Uygurların yaşadığı bölgeye giderek ayrıntılı derlemeler yapan Rahile Davut yukarıda sözünü ettiğimiz Efsaneye “Batıdan Gelen Yuğurlar Destanı” adını vermektedir. Davut’un verdiği bilgilere göre Uygurlar arasında sözü edilen efsane hala okunmaktadır, zira kendini 1989 yılında kendisi dinleme imkanını bulduğunu ifade etmektedir. Bu destan Sarı Uygurların büyük çapta doğuya göç etmelerini anlatmaktadır. Destanda Sarı Uygurların asıl memleketi, göç sebepleri ve göç sırası çok canlı bir şekilde yansıtılmıştır. Destanın ezgisi çok duygulu olup acılı hislerle yoğrulmuştur.²¹

Destanın ilk mısraları şöyledir:

²¹ Rahile Davut, “Batıdan Gelen Yuğurlar (Sarı Uygurlar) Destanı Üzerine I”, Uygurca’dan Türkçe’ye Aktaran: Alimcan İnalet, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 5, Bahar 1998, s. 455.

Annelerin türküsünden öğrendik,
 Yugurlar gelmişler batı diyardan.
 Çocuklar türküden öğrendi şunu,
 Yugurlar aradılar yeşil bir mekan.
 Ming Öy'de²² heybetli Buda resmi
 Venfuşia, bir ılık güneşli mekan.
 Giyiyorlar ayaklarına kısa bot onlar,
 İz bırakır yollarda çarıklı net.
 Yerliler bakıyorlar pencerelerden,
 Yugura getirirler bulgur ve yemek.
 Biz geldik sonunda kışlık kaleye,
 Eski bir revakta çalar zil sesi.
 Kabile lideri yalvardı gelip,
 Saraya mektup sundu Suzhou'nun beyi.
 Merhamet eyledi padişah Hongwen,
 Yugura verildi Suzhou'nun şarkı.
 Türkü ve masaldan anladım Yugur,
 Bazidong bağrına beldi sonunda.
 Bir urt sahibi oldu Yugurlar,
 O bereketli Qilian Dağlarında.²³

Sarı Uygur efsaneleri arasında “Güneş Ana Ay Baba” önemli olanlar arasında zikredilmektedir. “Gök ile yer birbirinden henüz ayrıldığı zamanlarda yeryüzünde sadece ay ve güneş varmış. Onlar aynı zamanda birbirinin sevgilisi imişler, üstelik bizim ana-babamız imişler. Sahip oldukları inek ve koyunların sayısı bilen yokmuş, bunlar da bizim görebildiğimiz yıldızlarmış Gökyüzündeki güneş karayı yarattıktan sonra güneş ana ile ay baba sığır ve inekleriyle birlikte bozkırlara gelip yaşamaya başlamışlar. Bilinmeyen bir nedenle güneş büyük bir sel felaketinin çıkmasını sağlamış, bunu arkasında güneş ile ay tekrar gökyüzüne geri dönmüşler. Bizim gökyüzünde görebildiğimiz gökkuşağı güneş ana ay babanın hayvan kamçısıymış”.²⁴

Yukarıda çevirisi verilen hikayede de görüleceği üzere Sarı Uygurların edebi ürünleri de onların kültürel unsurlarından izler taşımaktadır. Hikayenin kahramanının sahip olduğu sığır koyunların sayının çok fazla oluşu

²² Buda tapınaklarının bulunduğu mağaralar.

²³ Rahile Davut, “Batıdan Gelen Yuğurlar (Sarı Uygurlar) Destanı Üzerine”, a. g. m. s. 457-458.

²⁴ Zhong Jinwen, “Yuguzu Shenhua (Yugur Efsaneleri)”, Zhongguo Aertaiyuxi Zhu Minzu Shenhua Gushi (Çin Altay Dilleri Konuşan Milletlerin Efsane ve Hikayeleri), Ed: Man Duhu, Minzu Yayınevi, Pekin 1997, s. 116.

ve bozkırlarda yaşamanın vurgulanması, Sarı Uygurların yaşamlarını sürdürdüğü coğrafi çevrenin özellikli ve ekonomik yaşamlarının temeli hakkında bize fikirler vermektedir. Her ne kadar Sarı Uygurlar, Uygur soyunun bir kolu olsa da, yeni gelip yerleştikleri bölgenin doğal özellikleri nedeniyle bazı ekonomik imkanlardan yoksun olmaları nedeniyle ticari hayat pek başarılı olamamışlardır.

Bilindiği üzere Çin kaynaklarındaki Türklerle ilgili en eski kayıtlar efsane ile karışık tarihi bilgiler şeklinde verilmektedir ve bu efsane kurtlarla ilgilidir. Buna benzer efsane kökenli bir inanç Sarı Uygurlar arasında da olduğu araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Ba Zhanlong adlı bir Sarı Uygur araştırmacı Sarı Uygurların yaşadığı bölgede gerçekleştirdiği incelemeler sırasında, onların köpeğe tapınmalarına dair bazı bilgiler derlemiştir. Ba Zhanlong'un derlediği efsane şöyledir:

Avlu dolusu sığır ve koyuna sahip olan oldukça varlıklı bir aile dünyaya getirememişler, sadece bir kızları varmış. Bir gün bir beyaz bir köpek gelip bu evin kızıyla hayvanları otlatmaya başlamış. Kız, bir gün bu köpeğin yalnız başına hayvanları otlatacak kabiliyete sahip olduğunu ark etmiş ve çok geçmeden onunla evlenmiş. Sadece bir kıza sahip olan aile bu evliliğe rıza göstererek, onlar için ayrı bir çadır kurmuşlar. Bu kızın doğurduğu çocukların hepsi de Sarı Uygurları oluşturmuş, köpek Sarı Uygurların atası olmuş.²⁵

Özellikle 20. Yüzyılın 50'li yıllarından önce Sarı Uygurlara arasında köpekle ilgili inanış ve köpek besleme faaliyetlerinin çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu yıllarda pek çok Sarı Uygur ailesi, atarının köpek olduğu inancıyla köpek beslerlerdi. Hatta Ba Zhanlong, araştırmaları sırasında yaşlı bir Sarı Uygur ona Çin'in kuruluşundan önce köpekler için kurban törenleri düzenlediklerini ama artık bu uygulamaların ortadan kalktığını beyan etmiştir. Sarı Uygurların yoğun olarak buldukları Jiuquan şehrinde 60'lı yıllardan önce de köpek besleme geleneğinin devam ettiği bilinmektedir. Ayrıca hayvanların otlatılmaları sırasında, yabani hayvanlardan korunması konusunda köpeklerin büyük yardımları nedeniyle özellikle göçebe hayvancılığı işi ile meşgul olan Sarı Uygurlar köpekle çok yakın ilişkiler tesis etmişlerdir. Diğer taraftan Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi'ne bağlı Qiantan nahiyesinde yaşayan Sarı Uygurlar, bahar bayramını kutlamaları sırasında yemek yemekte olan bir köpeği görmenin o yıl iyi bir hasada işaret olduğuna inanırlar. Ayrıca Sarı Uygurlar köpekle insan kişiliği arasında bir tür bağ kurarlar. Sarı Uygurlar arasında “İyi köpek evin insanını ısırılmaz”, “iyi köpeği olan ev fakir kalmaz” gibi deyimlerin varlığı bu noktayı

²⁵ Ba Zhanlong, “Yugu Zu Wenhua Zhong de Gou Chongbai Ji Qi Xianmin de Lang Tuteng (Sarı Uygur Kültüründe Köpek Totem İnancı ve Onların Atalarının Köpek Totemi)”, Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü Dergisi), 1998 Sayı 1, s. 64.

desteklemektedir. Sarı Uygurlarda köpek dövme iyi karşılanmaz, onlar köpek yılında onu beslemeye devam ederler, köpek öldükten sonra ise onu bir çukura gömerler. Günümüzde bile Sarı Uygurlar köpek yılı içinde evlerini taşımazlar ve düğün yapmazlar.²⁶

Sarı Uygur efsaneleri, Sarı Uygurların dini inanışları ve folklorik kültüründe at, sığır, koyun ve geyik gibi hayvanların fonksiyonunu yaptığı araştırmalarda ayrıntılı olarak değerlendiren Wu Wen, yukarıda bahsi geçen Sarı Uygur inancında köpek konusuna hiç değinmemektedir. Oysa köpek Sarı Uygur toplumunda sadece folklorik değil, dini inanışları bakımından da önemli bir yere sahiptir. Fikrimize göre, Wu Wen'in bu konuya değinmemesinin nedeni, adı geçen konunun daha önce başkaları tarafından değerlendirilmesidir. Wu Wen, Sarı Uygur yaşlıları ile yaptığı mülakatlarda atı çok kutsal olarak gördüklerinden atı kesip etini yemediklerini, zira efsaneye göre Sakyamuni Gök'ten indikten sonra yeryüzünün karışması sonucu yer ve gök birbirine çok yaklaşmış, yeryüzünde yaşayan tüm insanlar ayağa kalkamamışlar, Gök Tanrı Sakyamuni'ye atın nasıl ayağa kalkabildiğini sormuş, bu soru üzerine Sakyamuni uyanmış ve at ayağına benzer 4 direkt gelerek onu güneydoğudan kuzeybatıya doğru yavaş yavaş kaldırarak havalandırmışlardır. Dolayısıyla Sarı Uygurlar ata, Sakyamuni'yi yerden kaldıran bir fonksiyon yükledikleri için, ataları insanların atı kesip yemelerini yasaklamıştır.²⁷

c. Destanlar

Uygurların Hexi Koridoru'na göç eden kısmı bugünkü yer adıyla Gansu'nun Zhangye şehri, Dunhuang şehri Tianshui, Jiuquan gibi bölgelere yerleşmişler ve o dönemde Hexi Uygurları diye adlandırılmışlardır. Onlar önceleri Tibetlilerin kontrolü altında bulunmuşlardır. Sonra Ganzhou'yu merkez edinip güçlenerek M.S. 9. yüzyılda Ganzhou Uygurları diye adlandırılmışlardır. Ganzhou Uygurları çok geniş coğrafyaya sahipti. O dönemde onların nüfusu 300 binden fazla idi. 9. yüzyılın başlarında Hetao etrafını ele geçiren Tangutlar baş Uygurlarının bölgesine saldırmışlardır. Ganzhou Uygur Hanlığı bu savaşlar nedeniyle güç kaybedince M.S. 1028 yılında Tangutlar tarafından ortadan kaldırıldı. Böylece 130 yıldan fazla saltanat süren Ganzhou Uygurlarının hakimiyetine son verildi. Ganzhou Uygur Hanlığı yıkıldıktan sonra Ganzhou Uygurları her tarafa dağıldılar. Bir kısmı Tibet Hanı Cüysilo'ya sığınıp göçebe hayvancılık hayatına devam ettiler. Bunların çoğu yavaş yavaş Tibetlileştiler. Diğer bir kısmı Dunhuang

²⁶ Ba Zhanlong, Yugu Zu Wenhua Zhong de Gou Chongbai, a. g. e. s. 65-66.

²⁷ Wu Wen, "Yugu Zu Minjian Xisu Zhong de Zongjiao Zhuti (Sarı Uygurların Halk Geleneklerinde Dini Unsurlar)", Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1990 Sayı 2, s. 63.

Shazhou bölgesine giderek oradaki Uygurlarla birleştiler. Onlar tarihte Sarı Uygurlar diye adlandırıldılar.

Sarı Uygurların en tanınmış destanı Xizhi Hazhi adını taşımaktadır ve onların tarihi olayları hakkında çok değerli bilgiler vermektedirler:

Xizhi Hazhi Destanı'nın bir kısmının tarafımızdan yapılan Çince çevirisi şöyledir:

Bu destanı söylediğimizde anladık ki,
 Biz Xizhi hazhi'dan gelmişiz.
 Yaşlı insanlarımız söylediğinde anladık ki,
 Xizhi Hazhi atalarımızın memleketi imiş.
 Çok uzun süre önce orada felaketler meydana gelmiş,
 Şiddetli rüzgarlar hayvan sürülerini alıp götürmüş,
 Kum dağları çadır evlerimizi yok etmiş.
 O yıllar çok korkunç imiş.
 Düşman gelip saldırmış, bıçak ve kılıçlarını ateşte parlatmışlar.

Uygur araştırmacı Rahile Davut'un bu destanla ilgili çevirinin bazı satırları aşağıdaki gibidir:

Annelerin türküsünden öğrendik,
 Yugurlar gelmişler batı diyarından.
 Çocuklar türküden öğrendi şunu,
 Yuğurlar aradılar yeşil bir mekan.
 Ming öy'de heybetli buda resmi,
 Venfuşina, bir ılık güneşli mekan.
 Giyiyorlar ayaklarına kısa bot onlar,
 İz bırakır yollarda çarklı net,
 Yerliler bakıyorlar pencerelerden,
 Yuğur'a getirirler bulgur ve yemek.
 Biz geldik sonunda kışlık kaleye,
 Eski bir revakta çalar zil sesi.
 Kabile lideri yalvardı gelip,
 Saraya mektup sundu Suzhou'nun beyi,
 Merhamet eyledi padişah Hongwen,
 Yuğur'a verildi Suzhou'nun şarkı.
 Türkü ve masaldan anladım, Yuğur,
 Bazidong bağrına geldi sonunda,
 Bir yurt sahibi oldu Yuğurlar,
 O bereketli Qilian Dağlarında.²⁸

²⁸ Rahile Davut, "Batıdan Gelen Yuğurlar (Sarı Uygurlar) Destanı Üzerine", Uygurca'dan

D. BOZKIR HAYATI

Sunan ilçesi Hexi Koridoru'nun orta kesiminde bulunmaktadır. Çok geniş bir alanı kapsayan bu bölge uçsuz bucaksız bozkırlarla kaplıdır. Bu nedenle çok eski dönemlerden bu yana Hexi Koridoru boyunca uzanan yerleşim yerlerinde yaşayan Sarı Uygurlar yaşamlarını tamamen göçebe havyacılığına dayanarak sürdürmüşlerdir.

Diğer Türk toplulukları ile birlikte Sarı Uygurlarında ataları olan Hunlar ve Göktürklerde olduğu gibi Sarı Uygurlar otlakları takip ederek göçebe yaşamını tercih etmişler, daha sonraki dönemlerde ise sadece göçebe hayatından hayvan beslemeye daha çok önem vererek göçebe hayvancılığına yönelmişlerdir. Onların bir sonraki evrede takip ettikleri yaşam tarzı ise kısmen yerleşik hayata geçerek yarı göçebe havyacılığı uygulamışlar en son safhada da yerleşik hayvancılık usulü yaşamı seçmişlerdir.²⁹

Sarı Uygur Türklerinin ekonomik hayatında hayvancılık ve hayvan ürünleri daima çok önemli bir yer tutmuştur. Sarı Uygurların yaşadıkları Sunan bölgesindeki kabileler hakkında değerli bilgiler veren 1544 yılında yazılmış bir tarih kitabında, bölgede yaşayan diğer milletlerde olduğu gibi Sarı Uygurların ihtiyaç duydukları tarımsal ürünleri kendilerinin yetiştirdiklerini, yılın belli zamanlarında kurulan pazarlara giderek Çinlilerin getirdikleri ipek ve çay genellikle tereyağı da da inek ya da koyun vererek takas karşılığında ticaret yaptıklarını bildirmektedir. Örneğin Çinliler verdikleri 5 paket çaya bir tane koyun verirlerdi.

Sarı Uygurlar eğer hayvan vermek istemezlerse 6 birim para da verebilirlerdi. Bir top ipek almak istediklerinde bir adet koyun verirlerdi. 16. yüzyılda Sarı Uygurların en çok sevdikleri maddeler arasında bakırdan yapılmış eşyalar, yemek yapımında kullanılan tavalar ve askeri silahlardı. Ne var ki, dönemin yöneticileri bakırdan silah yapılabildiği için, bu tür eşyaların ticaretini yasaklamışlardır. Dolayısıyla yasak eşyalar için belli bir fiyat da belirlenmemiştir.³⁰

Günümüzde Genel olarak bakıldığında Sarı Uygurlarının yarı göçebe hayvancılığı, yarı-yerleşik yaşam tarzını devam ettirdiğini, ama diğer taraftan küçük bir kısım Sarı Uygur kitlesinin ise tarım ve ormancılık gibi iş kollarıyla meşgul olduğunu söylemek mümkündür. Sarı Uygurların en kalabalık kesimi

---

Aktaran: Alimcan İneyet, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 5, Bahar 1998. s. 456-458.

²⁹ Hui Yong-Su Zhu Lian, "Yibu Jieshi Gulao er You Shenqi Shansui de Shiwu Shuxin , (Bir Kısım Eski ve Mükemmel Dağlık ve Sulak Bölgesi Zenginliklerinin Açıklanması)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2011, s. 370

³⁰ Li Yingkui, "Su Zhen Hua Yi Zhi (Su Zhen'daki Çin-Kuzey Milletleri Kayıtları)", Yayına Hazırlayanlar: Gao Qian-Tai Huili, Gansu Millet Yayınevi, Lanzhou 2006, s. 293.

Sunan İlçesinde yaşamaktadır. Burada yaşamlarını sürdürenlerin ailelerinin bir kısmı küçük ölçekteki işlerde ticari faaliyetlerde bulunurlar, ailenin diğer fertleri ise yazlak ya da kışlaklarda hayvanlarını beslemektedirler. İlçeden uzaklaşıp kasaba ve köylere doğru gidildikte göçebe hayvancılığı faaliyetlerinin yoğunlaştığını gözlemek mümkündür.

Günümüzde Sarı Uygurların geleneksel göçebe hayvancılığı yaşamının tercih edildiği bölgelerde, halkın gelirlerinin çok yüksek olmaması ve halkın kültürel seviyelerinin genelde düşük olması, Sarı Uygurları şehir hayatına yönlendirmektedir. Özellikle genç nesile mensup olanlar atalarının göçebe hayvancılığı hayatına ilgi göstermemektedirler. Örneğin yakın zamanlarda Kangle kasabasında yapılan bir araştırmada yerleşik hayata geçenlerin oranı % 70, şehirlerden uzak bozkırlarda kalmayı tercih edenlerin oranı % 40, düşük gelire sahip olunması nedeniyle şehirlerde yaşamayı istemeyenlerin oranı ise % 30 civarındadır.

Söz konusu saha araştırmasını gerçekleştiren bilim adamları, Kangle bölgesindeki Sarı Uygurların düşük gelir seviyesi ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olmalarından ve doğduğu yerlere olan bağlılıklarından dolayı büyük bir kısmının şehirlere gitmediklerini ve bu yönde bir planlarının bulunmadığını ileri sürmektedirler, fakat biz bu görüşe katılmıyoruz, zira şehirlere göçmeyen için isteksizlik değil, çaresizlik söz konusudur. Doğduğu yerlere bağlı olanlar çoğunlukla yaşlı kimseler olup, onların da nüfusu tüm Sarı Uygurların nüfusu içinde oldukça küçük bir yekün tutmaktadır. Aynı araştırma sonuçlarına göre araştırmaya katılanların % 55'i gelirlerinin oğul ve kızlarının eğitimine harcamaktadırlar.³¹

Bozkırlarda hayvan besleme imkanı olmayanlar, eğitim düzeyi düşük olduğu için inşaatlarda işçilik, lokantalarda garsonluk gibi işlerde çalışmaktadırlar. Bu kesimin en büyük ideali çocuklarına köy ve bozkırlardan uzak şehirlerde iyi bir eğitim imkanı verebilmektir. Dolayısıyla denilebilir ki orta yaş kesimine mensup Sarı Uygurlar çocuklarının eğitimine son derece önem vermektedirler. Fakat bu ailelerin ekonomik durumları ile ilgilidir.

Sunan ilçesine yaklaşık olarak 250 km uzaklıktaki Jiuquan ilinde 3000 civarında Sarı Uygur yaşamaktadır. Şehre 30 km uzaklıkta Huangnipu Sarı Uygur Otonom Nahiyesi'nde yerleşik olan Sarı Uygurların büyük bir kısmı hayatlarını tarım faaliyetlerine dayanarak sürdürmektedirler. Tarla işlemenin yanında çoğunlukla koyun ve inek beslemeyi de tercih etmektedirler. Jiuquan şehrinde yaşayan Sarı Uygurlar ise işçilik ya da devlet memurluğu icra etmektedirler. Sözü edilen bu şehirde yaşayan Sarı Uygurlar devamlı olarak Hanlarla birlikte yaşamlarından dolayı atalarından kalan

³¹ Cai Rangjia-Cao Yingyi, "Gan Qing Teyou Minzu Nongcun Laodongli Zhuanyi Wentu Yanjiu (Gansu ve Qinghai Eyaletlerinde Yaşayan Özel Milletlerin İşgücü Dönüşümü Sorunu Hakkında Araştırmalar)", Millet Yayınevi, Pekin 2009, 77.

göçebe hayvancılığı yaşa tarzını büyük oranda terk ederek yerleşik tarımcı ya da hayvan besleyicisi olmuşlardır.

Günümüzde Çin devleti Sarı Uygurların bozkırlarda göçebe hayvancılığı yapmalarını desteklemektedir. Bu tür bir destek geleneksel göçebe hayvancılığı ile geçinen toplum için hayati derecede önemlidir, zira devlet uçsuz bucaksız bahar ve yaz aylarında yemyeşil otlaklarla kaplı bozkırları göçebe aile başına 1000 ile 3000 mu arasında tel örgülerle bölüp göçebelerin hizmetine sunmaktadır. Dahe kasabasında yaşayan yaşlı bir göçebe, yaklaşık 2000 genişliğinde otlağa sahip olduğunu, artık yaşlandığı için kasabada yaşadığını, bozkıra pek çıkmadığını, çocuklarının 300den fazla koyuna sahip olduklarını ve yılda toplam olarak 120.000 Yuan civarında gelir elde ettiğini ifade etmektedir ki, Çin'in kuzeybatı kesiminin ekonomik bakımdan çok fazla gelişmediği dikkate alındığında, yıllık gelir olarak yukarıda telaffuz edilen rakamın çok yüksek olduğu anlaşılır.

Sayıları 100'lerle ifade edilen koyunları beslemek, onları gütmek ve otlaklarda otlamak dışında koyun ve sığırları için yem temin etme gibi yoğun ve yorgun işlerden Sarı Uygur göçebeleri tarım gibi ekonomik faaliyetlere zaman ayıramamaktadırlar. Fakat Huangnipu gibi kasaba ya da köylerde çok fazla koyun ve sığıra sahip olmayan aileler 2-30 koyun ve birkaç inek beslemenin yanında sınırlı büyüklükteki tarlasında tahıl, meyve ya da sebze yetiştirebilmektedir.

Sarı Uygurların Sunan ve çevresinde yaşayanlar, büyük şehirlere uzak olmaları nedeniyle, kendi yaşadıkları yerlerin dışı ile pek iletişim içinde bulunmamaları ne eğitim düzeylerinin düşük olması gibi nedenlerle çalışan işgücünün % 70'inin sigorta hizmeti almadıklarını, çalışanların % 85'inin ise sigorta kavramı hakkında hiçbir bilgilerinin olmadığını ortaya koymuştur.³²

SONUÇ

Çin'de en az nüfusa sahip azınlık milletlerden birisi olan Sarı Uygur Türkleri Ming Hanedanı zamanında eski yurtlarını terk ederek günümüzde yaşadıkları Gansu eyaletine bağlı Sunan ilçesi ile buraya yaklaşık olarak 500 km uzaklıktaki Huangnipu kasabası yakınlarına yerleşmişler ve kaçınılmaz olarak yeni komşuları olan Tibetliler, Çinliler ve Moğollarla yakın kültürel ilişkiler geliştirmişlerdir. Sarı Uygurların sözü edilen bölgelere gelip buraları yurt tutmalarıyla kültürel bünyelerinde büyük değişiklikler görülmüştür. Her şeyden önce, günümüzde Xinjiang Uygur Otonom Bölgesinde yaşayan Uygurlar gibi İslam dinine inanmalarına rağmen, Gansu'ya gelmelerinden bir süre sonra Tibetlilerin etkisiyle Budizm'in Lamaizm mezhebine inanmaya başlamışlardır. Bu yeni inanç dünyası, Sarı Uygurların zengin kültürel atmosferlerine daha bir zenginlik kazandırır, fakat onlar günümüz Uygurların

³² Cai Rangjia-Cao Yingyi, "Gan Qing Teyou Minzu Nongcun, a. g. e. s. 76.

şivesine oldukça yakın olan dillerini büyük bir azimle kullanmayı başarmışlardır. Türkçenin en eski orijinal halini koruduklarına inanılan Sarı Uygurlar bu kadim ve zengin dillerinin imkanlarına dayanarak zengin ve otantik sözlü edebiyatlarını inşa etmişler, diğer taraftan hayvan besiciliğine dayalı göçebelik yaşam biçimlerini büyük bir azim bir kararlılıkla sürdürmüşlerdir. Göçebe hayat tarzına pek uymayan Budizm inancını bir arada yürütebilmeleri Sarı Uygurların kültürel dinamiklerinin tipik bir göstergesidir.

Nüfusları 13.000'in biraz üzerinde olan Sarı Uygurlar, diğer Türk topluluklarına uzak bir bölgede yaşamalarından dolayı Tibetliler, Çinliler ve Moğollarla ekonomik ve kültürel münasebetlerde bulunmuşlar, dolayısıyla kültürel anlamda etnik kimliklerini koruma ve devam ettirme onlar için en büyük ideallerden birisi olmuştur. İşte Sarı Uygur Türkleri, etnik kimliklerini koruma ve devam ettirme hususunda, dil edebiyat ve bozkır hayatı gibi üç büyük kültürel dayanağa sarılmışlardır. Başlangıcından itibaren hiçbir zaman hiçbir seviyede kendi dillerinde eğitim alma imkanına sahip olmasalar da Sarı Uygurlar dillerini tüm canlılığı ile ayakta tutmuşlardır. Bu dil sayesinde nesilden nesile aktarıla gelen sözlü edebiyatlarını 20. Yüzyıldan itibaren yazıya dökmeye başlamışlar ve böylece menşeleri, tarihleri ve folklorlarına dair zengin bir içeriğe sahip olan eski efsane ve destanlarını unutulmaktan kurtarmışlardır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yükselişe geçen modern hikaye ve şiir alanında verilen Sarı Uygur edebi ürünleri yoğun olarak Sarı Uygurların eski yurtları, meşeleri, göçebe hayatı ve halkın düşünce ve duyu dünyalarını yansıtan temaları yoğun olarak işlemiştir. İşte Sarı Uygurların etnik kimliklerinin korunmasında çok önemli yere sahip olan bu üç önemli unsur, eski ve geleneksel karakteristiğe sahip Sarı Uygur kültürünün en büyük taşıyıcısı ve dayanağı olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

BA Zhanlong, “Yugu Zu Wenhua Zhong de Gou Chongbai Ji Qi Xianmin de Lang Tuteng (Sarı Uygur Kültüründe Köpek Totem İnancı ve Onların Atalarının Köpek Totemi)”, Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü Dergisi), 1998 Sayı 1.

CAI Rangjia-Cao Yingyi, “Gan Qing Teyou Minzu Nongcun Laodongli Zhuanyi Wenti Yanjiu (Gansu ve Qinghai Eyaletlerinde Yaşayan Özel Milletlerin İşgücü Dönüşümü Sorunu Hakkında Araştırmalar)”, Millet Yayınevi, Pekin 2009.

CHEN Zongzhen, “Xibu Yuguyu Zhong de Zaoqi Hanyu Jieci (Batu Yugurca'ya Erken Dönemde Çince'den Gelen Özdünc Sözcükler)”, Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

“DAHE Qu Zhi (Dage Bölgesi Kayıtları)”, Sunan Yuguzu Zızhixian Dahe Qu Zhi Bianweihui (Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Dahe Bölgesi Kayıtları

- Yazım Komisyonu), Ed: Quan Youjun, Zhangye 2008,
- DAVUT Rahile, “Batıdan Gelen Yuğurlar (Sarı Uygurlar) Destanı Üzerine I”, Uygurca’dan Türkçe’ye Aktaran: Alimcan İnyet, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 5, Bahar 1998.
- DAVUT Rahile-Komuna Canbuz, “Yuğur (Sarı Uygurlar) Üzerine Notlar”, Uygurca’dan Türkçe’ye Aktaran: Alimcan İnyet, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 5, Bahar 1998.
- HUI Yong, Su Zhu Lian-“Yibu Jieshi Gulao er You Shenqi Shansui de Shiwu Shuxin , (Bir Kısım Eski ve Mükemmel Dağlık ve Sulak Bölgesi Zenginliklerinin Açıklanması)”, Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2011.
- KAYMAZ Zeki, “Sarı Uygurca Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı, Kanyılmaz Matbaası, İzmir 2005.
- KORMUŞİN İ. V. -D. M. Nasilov,” S. E. Malov’un Hayatı ve İlmi Çalışmalarına Dair”, Çev: Asel Tacibayeva, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, No 11-1.
- LEI Jinrui-Chen Jinsheng, “Xibei Minzu Wenhua (Kuzeybatı Milletleri Kültür Tarihi)”, Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2010.
- LI Yingkui, “Su Zhen Hua Yi Zhi (Su Zhen’daki Çin-Kuzey Milletleri Kayıtları)”, Yayına Hazırlayanlar: Gao Qian-Tai Huili, Gansu Millet Yayınevi, Lanzhou 2006.
- MA Xueliang-Liang Tingwang-Zhang Gongjin, “Zhongguo Shaoshu Minzu Wenxue Shi (Çin Azınlık Milletleri Edebiyat
- MEHMET Abdülhekim, “Sarı Uygur Halk Edebiyatı Üzerine Çin’de Yapılan Araştırmalar”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Güz 2002.
- “SARI Uygur Yazısı”, Çin Gansu Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Sarı Uygur Kültürü Araştırma Ofisi, Yaoaoer Wenhua (Sarı Uygur Kültürü), 2007 Sayı 1.
- TENİŞEV E. N., “Çağdaş Türk Dillerinin Araştırmacısı S. E. Malov”, Çev: Asel, Tacibayeva, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2004, No 11-1.
- TENİŞEV E. N., “Tujue Yuyan Yanjiu Daolun (Türk Dili Araştırmaları Rehberi)”, Rusça’dan Çince’ye Tercüme Eden: Chen Peng, Çin Sosyal Bilimler Akademisi Yayınevi, Pekin 1981.
- TOHTİ Litip, “Aertai Yuyanxue Daolun (Altay Dilleri Rehberi)”, Shanxi Eğitim Yayınevi, Taiyuan 2004.
- WANG Wenguang, “Zhongguo Gudai de Minzu Shibie (Eski Çin Milletleri Hakkında Bilgiler)”, Yunnan Üniversitesi Basımevi, Kunming 1999.
- WANG Yuanxin, “Lun Yugu Zu de Yuyan Taidu (Sarı Uygurların Dil İle

İlgili Tepkilerine Dair)", Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayinevi, Lanzhou 2002.

WU Wen, "Yugu Zu Minjian Xisu Zhong de Zongjiao Zhuti (Sarı Uygurların Halk Geleneklerinde Dini Unsurlar)", Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1990 Sayı 2.

"YUGU Zu Jian Shi (Sarı Uygurların Kısa Tarihi)", Yazma Ekibi, Minzu Yayinevi, Pekin 2008.

ZHU Weiguo-Yang Wanshou, "Yugu Zu Minjian Wenxue Gushi, Souji Zhengli Ji Yanjiu Zongshu (Sarı Uygur Halk Edebiyatı Alanında (Hikayeler) Külliyatı, Derlemeleri ve Araştırmaları Hakkında Bir Değerlendirme)", Hexi Xueyuan Xuebao (Hexi Enstitüsü Dergisi), 2004, Sayı 3.

ZHONG Jinwen, "Yuguzu Shenhua (Yugur Efsaneleri)", Zhongguo Aertaiyuxi Zhu Minzu Shenhua Gushi (Çin Altay Dilleri Konuşan Milletlerin Efsane ve Hikayeleri), Ed: Man Duhu, Minzu Yayinevi, Pekin 1997.